

TXEKOSLOBAKIAKO ITZULIAREN BERRI ETA ONDOREAK

Donostia, 1982-X-29

Jose M.ª Satrustegi

Duela hilabete bat, Irailaren 19tik 29ra, urteko oporrak baliatuz Pragan izan naiz. Horrela, Norbert Tauer eta Karel Keller adiskideak pertsonalki ezagutzeko amets zaharra beterik ikusi dut. Haundia izan da neure eta beraien poza. Hau zen bidaiaren helburu nagusia.

Denbora berean, txekotarren eta euskaldunon artean izanak diren kultur harreman batzuen zehaztasunak jasotzeko gogoia ere banuen, eta hona hemen dakartzidan berriak.

Pragara iritsi eta biharamun arratsaldean bertan, Irailaren 21ean, besarkatu nuen lehen aldiz euskaltzain ohorezko den Norbert Tauer jauna. Bere lauogeitatu urteekin burua argi du eta euskaldunonganako atxikimendua beti bezain gartsu. Indarra du galdu eta nekez dabil. Aulki baten sostenguaz eta bere emazte Franziskaren laguntza estimagarriari esker ematen ditu pittinka bere urratsak bizitegian gela batetik bestera aldatzeko. Gure elkarrizketako puntu nagusiak magnetofoneo jaso nizkion.

Elkarrizketaz beste alde, Tauer jaunak, guretzat interesgarri den beste gauza asko erakutsi zidan. Lehenbiziko egunean, liburuak aipatu zizkidan. Bizitegi baten-tzat zama haundiegia dela eta makurren baten beldur zen. Liburutegi osoa Euskaltzaindiari eskaintzen dio. Gehienak Azkue Bibliotekan izango ditugu, noski. Hala eta guztiz ere badira gerra ondoko ale asko guk ez ditugunak eta, batez ere, Vinson zena- ren liburutegiko zenbait gauza Parisko marxant batengandik lortuak. Esate baterako "*Origen de la lengua bascongada*" (1760). Esan zidanez, osorik gordetako ale bakarra Madrilgo Biblioteca Nacional-ean dago. Beste hiru ba omen dira —hau barne dela— orriak falta dituztenak. Bereak badu bereiztasun bat: Vinson-ek bere eskuz idatziak dituela eskas zituen hamabi orrialdeak. Horrela, bigarren ale osoa bera da.

Bai eta ere ikusi nituen: Astarloa, *Apología de la Lengua bascongada* (1803). Fleuri Ubillos, *Christau Doctrin berri-ekarlea* (1785) Haraneder, *Gudu Izpirituala* (1750). Chourio, *Jesu Christoren Imitazionea* eta beste idazle zahar batzurenak.

Legezko zailtasunak ikusten dizkiot Sobiet Batasunaren mendeko herrialdeetatik biblioteka bat ekartzeari. Ezinezkoa dela esan gabe, eragozpenak ekar ditzakeela diot. Horrexegatik prest nengoen ni hamarren bat liburu guretzat interesgarrienetakoak neurekin ekartzeko. Hasiera izango zen, baina gure adiskideak ez zion nere proposamenari aurrerabiderik eman. Nora edo hara eramatekotan liburutegi osoa zati-ketarik gabe aldatzeko gogoia agertu zidan. Ulergarri da, beste alde, erantzun hau.

Aldizkariak. Liburuez landa moeta askotako aldizkariak ere badira euskaltzain ohorezko honen etxean. Anaia Berriotxoa zenaren gutunetan ageri danez. *Nora* izeneko aldizkaritxoa bidaltzen zion Pragara, neuk ere *Luzaide* helduarazten nion bezala. Zabalkunde ttipiko orriak eta eskuratzeko zailak. Bigarren arratsalde batez aldizkariak bildumak aztertu nituen. Denak ekartzeko baimena izan arren aukera bat egin behar, eta guretzat arrotzenak jaso nituen eta ekarri.

Prehled aldizkari katolikoak 1935.ean Euskal Herriari buruz argitaratutako alea aipatuko nuke lehenik. Bertan Azkuek "Ilargia" izeneko olerki luze bat argitaratu zuen txekeraz. Tauer jaunaren idazlan bat ere badakar, baina nik azpimarratuko nukeen berri bitxiena Iparragirrereren "Gernikako Arbola" hango hizkuntzan, eta txekoarren "Himno Nacional" delakoa, Azkuek euskarara itzulirik ematen dituela esatea, izango litzateke.

Euskaltzaindia ere aipu da R. J. Slabý irakasleak izenpetutako idazlan batean. Gaztelerazale eta euskararen maitale honek, Azkuerekin harremanak izan zituen eta hilarriko izkribuak dioenez, *Euskaltzaindiko urgazle* zen, erdal Akademiakoa bezalaxe. Calderonen bertsu batzu ere han dira.

Nere ustez izen hau ez da ezaguna Euskaltzaindiko zenduen bilduman eta beharko genuke hutsunea bete. Hau da nere proposamena.

O. P. E. (*Oficina Prensa Euzkadi*) Parisen argitaratzen zen aldizkariak, bazuen bere oihartzuna Pragan. Bi urtez atera zuten txekeraz (1947-1948) eta bilduma hori neurekin ekarri dut. Tauer jaunak esan zidan ale bat falta dela. Ez zekien zer gertatu zen, baina bere eskuetara ez omen zen inoiz iritsi.

Juan Manuel Epalza zen Eusko Gobernuaren ordezkaria, urte horietan, Pragan, eta beraren ardurapean ateratzen zuten aldizkaria.

Algeriako euskaldunek 1958an banatzen zituzten orrietarik ale batzu ere bildu ditut; hala nola, han hemenka berak idatzitako euskal lanak. Donostiako *Argia*, aldizkarian, 1928.eko Urriaren 28an argitaratutako idazlan batean honela ezarria du egileak: "Nire euskerazko lehenengo artikulua".

Nevadako "Newsletter" argitalpenaren bilduma ia osorik aurkitu nuen —lehenbiziko alea du falta— eta hori ere ekarri egin dut. Nik uste ez dela zaila izango harpidetza lortzea, Azkue Bibliotekan jarraipena izan dezan.

Hemeretzigarren mendearen azken aldera Alemanian argitaratutako *Euskara* aldizkaria ere bazuela, irakurria dut nonbait. Nik ez nuen aurkitu. Horrek ez du esan nahi egongo ez denik; O. P. E. ere bagenekien han zegoela, eta azken egunean aurkitu nuen beste orri, mapa eta aldizkari meta haundi baten azpian.

* * *

Gutunak. Dakizuenez, eskutitzen bilduma oso ugaria dauka Tauer adiskideak. Bakoitzaren paperrak azal berezian eta oso ongi sailkatuak. Ez nion galdegin zenbat euskaldunekin izan dituen harremanak. Banan-bananak karpeta guziak ikusiz, hildakoen gutunak berezi eta 38 batenak ekarri ditut.

Hauetan badira gutun bakarra edo Eguberritako zorion txartelak besterik ez dituztenak. Esate baterako: A. Arrue; G. Eppherre; Ibinagabeitia; Aita Iraizoz; R. Lafon; N. Ormaetxea 'Orixe'; Telesforo Monzon; Julio Urkixo; Doroteo Ziaurritz; Satarka, etab.

Gehiago dute, Bingen Amezaga, Bozas Urrutia; Dassanz; Nemesio Etxaniz; Isidoro Fagoaga; I. Lopez Mendizabal; Etienne Salaberry eta beste batzuk. Interesgarrienak nere ustez, anaia Berriotxo, Aresti, Artetxe, Berriatua, Zaitegi, Jon Mirande eta Anton Hilchman jaunak direla esango nuke. Esan bezala, neurekin ekarri ditut eta Norbert Tauer euskaltzain ohorezkoaren izenarekin osotzen joan gaitzkeen emaitza baten hasiera da.

Besterik da nola eskuratu ikusten joatea. Plangintzaren bat beharko genuke.

Muga igarotzeari zion beldurra. Inolako oztoporik izan ez genezan, berak izenpetutako agiri bat egin genuen zer nolako idazkiak ziren txekeraz adierazten zuena. Iadanik hildako jaunen eskuizkribu pertsonalak zirela, alegia, Tauer euskaltzain ohorezkoak Euskaltzaindiko bibliotekari eskainiak. Aduan ez zidaten ezer esan eta ez nik ere arrazoirik eman.

* * *

Biblioteka. Lau milioi titulu baditu Pragako Bibliotekak. Zortzi aurkibide moeta kondatu nituen:

- 1) Txekeraz idatzi duten autoreena.
- 2) Atzerriko idazleena.
- 3) Gaien sailkapena dakarrena.
- 4) Apal eta liburuen zenbaki zerrenda.
- 5) Liburu berriena.
- 6) Eskuarteko gaiena (hiztegi, ikas-liburu eta abar).
- 7) Eskuizkribuena, eta
- 8) Aldizkariaren fitxategia.

Nafar idazle baten liburu bitxia aurki daiteke: Martin de Andosilla edo Arles, Iruñeko kalonjearen *De superstitionibus* oso ezaguna. Argitaraldi asko izan zituen, baina Pragakoa, 1510-ean lehen aldiz Lionen ateratako ale ezagun bakarretakoa da.

* * *

Museoak. Artederren erakustoki asko eta onak ditu Bohemiako hiriburuak. "Narodny Galerie" izeneko pinakoteka nazionalen euskaldun baten gorputz erdiko erretratoa dago, Goyak egina. Miguel de Lardizabal, dio azpian. Denbora luzean inork ez zekien nor zen jaun hura eta Espoz y Mina deitu zioten. Geroago, eskuetan duen esaera bati esker jakin zen Lardizabal sendikoa zela (1).

(1) "Durante muchos años la identidad del retratado fue un enigma hasta que Vicenc Kramar lo identificara, basándose en una tradición oral que fue transmitida por el último propietario particular del cuadro, como mariscal Espoz y Mina... Fue Soria quien reconoció en él, basándose en la mencionada divisa (*Fluctibus Rei publicae expulsus, pr. Goya, 1815*) que se repite en un grabado conservado en la Biblioteca Nacional de Madrid y que representa a Miguel de Lardizabal, ministro de Indias bajo el gobierno de Fernando VII. (Pavel Stepanek "El Miguel de Lardizabal, de Goya.")

J. San Martinek eman dizkit Pavel Stepanek jaunaren berriak. "Problemas en torno a un retrato" da hispanista honek egindako lanaren bigarren izenburua. Aipatzen dituen zenbait zehaztasun gure Jagon sailburuak emanak dituela aitortzen du.

Migel Lardizabal kargu haunditako jauna zen (2). Erbestean egonik Fernando VII garrenak berekin ekarri zuen Indietako ministeritzaren arduradun. Madrilen bere izarra itzaltzean Euskal Herrira itzuli eta Bergarako Seminarioaren zuzendari egin zuten.

Azkenaldi honetan, beste eztabaida bat sortu da, Migel ez baino bere anaia Manuel ote den esaten duena (3).

Nola nahi ere, Goyaren margorik hoberenetako bat dela, diote Pragan. Nondik nora heldu den Pragara? Mende honen hasieran, Madrilen zegoen. 1908.enean heldu zen Vienara, eta 1937an, joan zen Pragako Museo Nacionalera (4).

Tauer jaunak ere bi Zubiaurre baditu bere etxeko jangelan. Arteder eta grabaketaren teknika mailan tradizio oso aberatseko herria da. Irakasle eta jaun ikasiek "Ex Libris" ikusgarriak dituzte beren liburuentzat. *Rosales* espainiar margolariak tintaz egindako apunte edo zirriborroa eman zidan oroigarritzat euskaltzain ohorezkoak.

* * *

Elizak. Ehun dorredun hiria omen da Praga. Gazteluko tontoretik begirada bat ematean, ehun baino gehiago bazirela azpimarratu zidan Karel Keller adiskideak.

(2) Fausto Arocenak honela dio: "Por la rigidez del sistema que se ha establecido, no se abre asiento de Miguel de Lardizabal y Uribe, que, entre, otros cargos, ocupó el muy honroso de Director del Real Seminario de Vergara, ya que aun perteneciendo al linaje guipuzcoano de Lardizabal, nació en Méjico". Diccionario biográfico vasco, vol. I. Guipúzcoa. Añamendi 32, pág. 128.

El citado Stepanek proporciona más datos del personaje: "Miguel de Lardizabal y Uribe nació de una familia vasca el 24 de Abril de 1744, en San Felipe de Tlaxala (México). Vivió en España a partir de 1761. Primero desempeñó el cargo de oficial de la secretaría de Estado en el Ministerio de Asuntos Exteriores; en principio fue adversario de Godoy, bajo cuyo gobierno se exilió y colaboró con José Bonaparte, pero más tarde pasó al lado del expulsado Fernando VII. Estuvo en posición del más enconado absolutismo y por eso la Asamblea constitucional de las Cortes de Cádiz le condenó en su ausencia a la pena capital. Después de regresar Fernando VII, Lardizabal desempeñó el cargo de ministro para las Indias; fue ennoblecido y se le concedió la divisa inscrita en el cuadro. Desempeñó su cargo tan sólo un breve tiempo, del 16 de Mayo de 1814 a setiembre de 1815, debido a los desacuerdos con los ministros Abad y Queipo, quienes le reprochaban haber favorecido a los hispano-americanos. Perdió el favor del rey y se vio obligado a exiliarse a Vizcaya (sic), donde pasó a director del seminario de Vergara. Allí, poco más tarde, probablemente en 1825, murió" (Aipatutako lanetik hartua).

(3) Vicente Talón Ortiz. "*Vasconia a los cuatro vientos*" (Bilbao, 1975). Honela dio: "Ahora, y gracias a la colaboración de don Francisco Javier Martínez Pardo, un descendiente de los marqueses, de Villarias que entroncaron con los Lardizábal a través de doña María Francisca de Lardizábal y Montoya, he sabido que el personaje que se muestra en la "Narodni Galerie" no es el citado Miguel, sino su hermano Manuel de Lardizábal". Y añade: "...la familia Martínez Pardo posee un retrato de don Manuel de Lardizábal en el que quedan bastante claras las diferencias fisonómicas existentes entre ambos hermanos" (pág. 201).

(4) Txekoslovakiaiko idazleak honela jarraitzen du: "Por otra parte, es relativamente conocida la suerte de este cuadro: como propietario se le menciona en el año 1900 a Enrique O'Shea, de Madrid; luego en 1908 la Galería Miethke de Viena, la cual ese año organizó una pequeña exposición de obras de Goya, y, finalmente, en 1932 lo adquirió para su colección privada Arthur Mayer de Karlovy Vary / Karlsbad, de donde pasó en 1937 a la colección de la que hoy es Galería Nacional de Praga. Hasta el momento no se ha mencionado en este contexto la observación de Osorio y Bernard, del año 1883-1884, de que en el Ministerio de la Marina se halla un retrato del Señor Lardizábal" (Cf. GOYA (Madrid, 1883-84) pág. 311.)

Algunos autores mencionan como propietario, anterior a O'Shea, asimismo a Manuel Victor de Lecca.

Margoaren balioari buruz hau dio, jaun honek: "Si por una parte divergian opiniones respecto a la identidad del retratado, existe una rara concordancia respecto a las cualidades pictóricas de la obra; el cuadro se cuenta entre los más importantes retratos de Goya" (Pavel Stepanek).

Horrek esan nahi du eliza asko dagoela Pragan eta ederrak, batez ere gotiko, berbizkunde eta barroko tankeran. Eliza hauetako bat, ez haundia, Pragako Jesus Haurra-
ren irudi oso ezaguna dagoen, Garaipeneko Andra Mari eliza da. Otoitz luze bat hiz-
kuntza askotara itzulia aurkitzen da Jesus Haurra daukaten alboko aldare baten
aurrean. Euskarazko itzulpenak honela dio: “*GOIZALDI dantzari-taldeak eskeiñia,
Pragako aurkezpenaren oroigarritz. 1964-ko garagarrillaren 24an*”.

Beste paperrek ez duten bereizgarri bat ikusi genuen euskarazkoan: Euskal
Herriaren eta euskararen aldeko eskaria, honako bertso hauetan:

*Otoi, gure Jesus Aurtxo maitagarria,
Begiratzazu, beti, Euskalerrria,
Bait'ere euskaldunen izkuntza maitia,
Gure euskara zarra, gozo ta ezitia (5).*

Ikusi ez ditudan gauzen artean, Nafarroatik eramandako Antxetaren irudiak
aipa nitzake. Behin baino gehiagotan hemen agertu den Pavel Stepanek jaunak gure
San Martini idatzitako gutun batean, honako berri hau ematen dio:

“También me gustaria publicar los dos relieves que son derivados de la Ultima
Cena y el Descendimiento, del retablo de Caseda, de Juan de Ancheta” (1978-VI-14).

Euskal Herria txikia izanik, geuk uste baino oihartzun gehiago izan du munduan
zehar. Zuloagari buruz jaun honek berak honako berri hau ematen du:

“...tengo que decirte que tuvo una sala independiente en la exposición de la Kra-
soumná jednota —traducido al español significaría algo así como Unión de Bellas
Artes—, a comienzo del siglo” (1978-X-26).

* * *

Euskaltzaleak. Baina Euskal Herriko muga estuetan itxirik bizi izan bagara ere
denbora luzean, Euskalarien Jardunaldiek begiak ireki dizkigute azkenaldi honetan,

(5) Bertsoa Tauer jaunaren lana da. Donostiako dantzariak Pragan ziren egunetan *Aranzazu* aldiz-
kariak argitaratutako beste idazlan baten ondar lerroak dira. “Aurtxo Jesus Praga-koari” izeneko bertsoe-
tan, bosgarren eta seigarren ahapaldia elkarrekin lotuak dira:

*Adiskide asko ditu Euskalerrrian
Euskaldun jator eta zintzoen artian.
Ta nik emen AREN IRUDITXO-azpian
Eskatzen diot apaltasun txit aundian:
“Otoi, gure AURTZO JESUS maitagarria,
Regiratu zazu beti Euskalerrria,
Bait'ere euskaldunen izkuntza maitia,
Gure euskera zaar, gozo ta ezitia.”*

(Aranzazu, 1964 uztaila abuztua, 37.or.)

Jesus Haurra-
ren imajina hori español batek eramana dela esaten du bertsoen aurkezleak. Noiz ote?
Tauer jaunak bigarren ahapaldian hau dio:

*Ogei-eta amar urteko gerratean,
Praga zori-gaiztoan arkitzen zanean,
Jaiera au sortu semeen biotzean
Ta laister edatu zan mundu zabalean.*

*Euskal otoitzaren izenburua laburra da: “Praga”ko Jesus Aurtxoari Otoitza”. Erdarazkoak honela
dio: “Oración eficaz / Al Divino Niño Jesús / revelada por la Santísima al Venerable P. Cirilo de la
Madre de Dios, Carmelita Descalzo de Praga”.*

eta munduan zehar euskaltzale jatorrak baditugula ikasten hasi gara. Iragan denboretan Txekoslovakian izandako euskaltzale batzu aipa nahi ditut:

Slabý, Rudolf J. Euskaltzaindiaren lehen denboretako urgazle orain arte guretzat izkutua. Azkue zenarekin harreman estuak izan zituen eta bere zenbait lan aldizkari batean jaso ahal izan ditut. Besterik ez ote? Nun zila?

Skaslytka. 1947an euskal kulturari buruz ikastaro bat antolatu zuen Pragan. Ez ziren euskara irakasteko klaseak, euskal gaien zabalkunderako hitzaldiak baizik. Lan eskergarria benetan.

Pospisil, François. Morabiako Etnografi-museoan zuzendari ohia. Eusko Ikaskuntzako Baionan antolatutako kongreso batean parte hartu zuen. Tauer eta biak etortzekoak ziren. Baten baimena bakarrik lortu zuten agintariengandik, eta bera etorri. Hitzaldi bat eman zuen. Holandan egin zen Antropologiako kongreso batera dantzen gaia eraman zuen. Lan honen berri, bai, badugu eta itsakin antzera horren berri ematea merezi du. 1927.eko berriak dira (6).

Keller, Karel. Hizkuntzalaria. Doktoradutza arabiar eta gaztelaniari buruz egin du. Hizkuntza bi hauen irakasle da eta euskara ikasten ari. Tauerren jarraitzaile izan nahi lukeela aitortu zidan.

Izan daitekeen gizonik prestuena eta atsegina da. Bere azterketan arabiar kronika eta paper zaharrek Euskal Herriari buruz zerbait esaten dutela ikustean arduraz

(6) IIIe CONGRES VAN HET "Institut International d'Anthropologie-Paris", Te Amsterdam 20-29. september 1927. Office National Hollandais. Communication de M. le prof. Dr. François POSPISIL, directeur de la section ethnographique du Musée régional de Moravie (Moravské Zemské Museum), Brno, Moravie, Rep.

"A la périphérie de l'Europe, dans les montagnes inaccessibles des Pyrénées, le peuple Basque, qui a si bien gardé ses anciennes coutumes et droits, nous a conservé un grand nombre de danses guerrières et d'évolutions parentes de danse, étudiées déjà en 1826 par Juan Ignacio de Iztueta. Chaque région géographique ajoute des variantes nouvelles, avec un divers accompagnement de musique, dont les codas finales sont très typiques et multiformes. La Makil Dantza ressemble beaucoup à la Stick Dance anglaise. L'accompagnement est exécuté par les mêmes instruments en Angleterre que chez les Basques: une fistule dans la main gauche et un tambour frappé par la main droite. Il n'y a pas de doute que ces danses cohèrent. Cependant les Espata Dantzas ont un caractère singulier et une place unique parmi les danses européennes. Mais il leur manquent beaucoup de figures des danses de l'Europe occidentale et de l'Europe Centrale, par exemple: la ronde, le passage sous les bras, le saut par dessus les bras etc. mais elles présentent comme les autres le caractère de danses de groupe et de rôle prépondérant du capitaine (soulèvement de son corps par les danseurs et sa danse de solo). Par les figures d'assaut l'Espata Dantza cohère avec la danse yougoslave de "Moreska", danse très intéressante et très énigmatique. C'est le salut rendu par le drapeau qui précède de toutes les danses basques; toutes, elles renferment des changements de front et des groupements à quatre. Il y a des sauts avec un tour entier et des torsions de la partie inférieure de la jambe droite. Le son de clochettes et d'objets cliquetant attachés au-dessous des genoux de danseurs accentuent le rythme de la danse tant chez les Basques que chez les Anglais.

La Brokel Dantza, dansée avec l'épée et le bouclier est une vraie découverte. Dans les formes basques, nous voyons la pyrrhique connue par les descriptions douteuses des écrivains antiques, et une danse semblable à la danse sacrée des prêtres Saliens à Roma. L'art antique nous en a conservé quelques figures (v. Emmanuel, Weege). Le sens du mot Brokel, à Malorca: Broquer (danse encore inaccessible pour nous), est inconnu. La Makil Dantza est dansée dans quelques régions avec des bâtons courts, dans les autres régions avec des bâtons longs, parfois avec deux bâtons. La danse de bâton, exercée à Alcaria (España Central) nous est restée pour le moment inaccessible.

(Por la comparación des danses guerrières chez les peuples slaves, chez les Anglais, et chez les Basques (avec le peu de danses antiques que nous connaissons), nous parvenons à l'idée d'une danse guerrière du temps très antique. Cependant ce n'est pas à l'origine des danses guerrières que nous sommes parvenus", etc.

jasotzeko eskatu nion, eta lantxoren bat edo beste bidaltzeko. Komeni zaigu lankide berriak euskal alorrean ugaritzen joatea.

Eta ez dut besterik. Ez naiz politikan sartuko, ez dut erlijio gairik aipatuko, nahiz katedralea bete jendekin kardenalaren mezan egon Wenzeslao zaindari haundiaren elizkizuna ospatzen zen egunean.

Kultur mailan goian dago Praga hiria. *Dukla* futbol txapeldunaren zelaian egon ginen, *Plastika Nitra* eslobakiako taldearen aurka jokatu zuten partiduan. Hogeita hamar mila jarlekuetatik mila pare bat bakarrik bete ziren. Biharamunean *Smetanovo* teatroan Puccini-ren *Boheme* ikusteko ez zegoen aulki bat ere hutsik. Eta hiru teatro nagusitan ematen dira aste guziz opera emanaldiak.

Bitartean, urte guziz berrogeita hamar mila pertsonak hartzen dute atzerriko bidea, eta berrogei bat jendeak botatzen du Gottwald zubitik bere burua. Denbora berrietako urkamendia.

Baina hau ez da nik gaur adierazi nahi nuen euskararen arazoa.